

Forslag til videre læsning

Coombe, Rosemary (1997) "The demonic place of the 'Not there': Trademark Rumors in the Postindustrial Imagery". I: A.Gupta og J. Ferguson (eds). *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham: Duke University Press, s. 249-274.

Sanders, T og West, H (2003) "Power Revealed and Concealed in the New World Order". I *Transparency and Conspiracy: Ethnographies of Suspicion in the new world order*. Duke University press, s. 1-38.

Bubandt, Nils (2015) *The empty seashell: Witchcraft and doubt on an Indonesian island*. Cornell University Press.

Om forfatteren

Malthe Lehrmann er Ph.d. studerende ved Århus Universitet hvor han forsker i forholdet mellem kosmologi og revolutionær subjektivitet i Mongoliet.

Senest har han undersøgt modkulturer under COVID-19 krisen i Danmark som led i forskningsprojektet HOPE.

Staten, smitten og synderne

Af Therese Thim

Da den israelske regering i marts indførte restriktioner mod smittespredning af COVID-19, blev disse først forkastet af størstedelen af Israels ultraortodokse jøder. Restriktionerne, som var implementeret af "de sekulære statsautoriteter", konfliktede med det religiøse liv. Men som smitten accelererede, begyndte ultraortodokse rabbinere at indføre statens restriktioner gennem religiøse koncepter; at følge restriktionerne var nu at vise loyalitet over for Gud. Ikke over for staten.

"Nazister! Tag hjem til Tyskland! (Natzim! Lechu le'Germanyah!)", råber fire drenge på hebraisk. De råber efter en flok israelske politibetjente. Nu sætter drengene i løb efter betjentene. Deres "payot", de lange krøller foran ørene, blafrer i vinden. Politibetjentene ignorerer dem. På grund af COVID-19 er der mere politi i gaderne, forklarer Shlomo Liber mig, mens vi bevæger os længere ind i Mea She'arims net af smalle stræder. Mea She'arim er et nabolag i Jerusalem og hjemsted for 80.000 ultraortodokse jøder. Her er 39-årige Shlomo Liber vokset op, blevet gift og har fået børn. I dag arbejder han som webdesigner og er flyttet til et moderne ortodokst område i Beit Shemesh. "Det dér, det råbte jeg også efter politiet, da jeg var yngre. Det er meget normalt. Jeg er sikker på, at der ikke er nogen politibetjente, der kan lide at gå i Mea She'arim", siger Shlomo Liber. Han fortæller, at børnene kalder det israelske politi nazister, fordi det er det værste skældsord, de kan komme på; i "haredi"-samfund, ultraortodokse jødiske samfund, tager de fleste afstand fra den israelske statsautoritet. En afstandstagen, som tilstedeværelsen af COVID-19 i Mea She'arim har genbekræftet.

Denne artikel er et etnografisk indblik i Mea She'arim i en tid præget af COVID-19. Baseret på interviews med haredi-jøder, der enten er vokset op i eller bor i Mea She'arim, samt på lokale rabbineres informationsplakater om virusset, søger jeg at forstå, hvordan de statslige COVID-19-regler startede med at være uforenelige med det religiøse liv, men er endt med at blive en religiøs pligt.

Det skal nævnes, at det er svært at få adgang til felten, da haredi-samfund som udgangspunkt er meget lukkede. Jeg har fået adgang til mine informanter gennem Shlomo Liber, og grundet hans køn og alder er der en overvægt af mænd i slut 30'erne blandt mine informanter – også i denne artikel. Samtidig er det forbudt at lære engelsk for haredi-jøder, hvilket betyder, at feltarbejdet har krævet oversættelseshjælp og derfor er det uundgåeligt, at nuancer er gået tabt undervejs. Ikke desto mindre er mine informanter en del af haredi-samfundet, og de har givet mig indsigt i, hvordan de oplevede det, da smitten, og restriktionerne mod spredning af den, brød ud blandt dem.

Jeg ønsker at åbne et vindue ind til, hvordan statsrestriktioner er blevet religiøst kommunikeret og konceptualiseret, og hvordan COVID-19 har forstærket et allerede eksisterende skel mellem et haredi-samfund som Mea Shearim og den omgivende israelske statsautoritet.

Haredi-enklaven Mea She'arim

“Haredim” er en hebraisk betegnelse for Israels ultraortodokse jøder, som både bliver brugt af haredi-jøder selv og af israelere. Inden for haredi-jødedom findes flere forskellige strømninger og grupperinger, og derfor er det ikke en homogen gruppe af mennesker. Men der er mange ligheder, hvad angår både levemåde og reaktion på COVID-19-restriktionerne, og derfor bruger jeg i denne artikel den samlede betegnelse “haredi”. “Haredim” betyder “den, som frygter Gud”, og langt de fleste af dem, som frygter Gud i Israel, lever samlet i byer og nabolag for haredi-jøder – de udgør 12 % af den israelske befolkning.

I Mea She'arim er vejene små, smalle stræder, hvor de sandfarvede to-etagers huse står tæt. Mellem dem dukker religiøse institutioner som synagoger og “Mikvé”, rituelle renselsesbade, op. Haredi-jøder har også deres eget retssystem og uddannelsessystem. Shlomo Liber peger på den “Yeshiva” han har gået på – på Yeshiva-skolerne studerer drenge og unge mænd helligskrifterne Torah, de første fem mosebøger, og “Hakalah”, den jødiske lov, fra morgen til aften. Store flokke af børn maser sig ivrigt forbi. En af dem råber “Forbudt! Forbudt!” og peger på os. Selvom jeg har gjort mig umage og har taget langt, løst og farvefrit tøj på, er det tydeligt, at jeg ikke passer ind.

Indenfor haredi viser man troskab til “rebbe”, en rabbiner, hvis råd man forventes at følge i alle aspekter af livet. Han er den religiøse ekspert og leder, der guider i overensstemmelse med Hakalah. Loyalitet over for religionen er vigtigere end loyalitet over for staten, nationen. Haredi-jøder anvender heller ikke israelske medier, men har deres egne versioner. Det er særligt udbredt at bruge pjecer og ‘pashkevils’, informationsplakater. Shlomo Liber understreger, at det er vigtigt at undgå påvirkning udefra, fordi “haredi vil beholde sine værdier. Børn skal vokse op og leve som deres forældre, som har levet som deres bedsteforældre, og så videre”.

Der tegner sig et billede af det, man med Mary Douglas' begreb kan kalde en *enklavekultur*; et lukket, egalitært system, et sekterisk samfund, der udformer regler, der skal holde medlemmer ens. Enklaven ønsker at afskære sig fra “mainstream society”, der ses som en trussel. Men ligesom Douglas' beskrivelse af enklavekulturen er Mea She'arim' og andre haredi-enklaver i Israel ikke lukket med vandtætte skotter. For eksempel har mange et job uden for “enklaven”, mange modtager støtte fra staten, og flere har også en form for kontakt til omverdenen gennem internet og smartphones, selvom det ikke er velset.

Statens restriktioner var uforenelige med religiøs praksis

Mange af Mea She'arims mure er plastret til med “pashkevils”. Det er informationsplakater, hvor igennem rabbinere kommunikerer sociale og religiøse forhold. Under corona var det særligt igennem disse pashkevils, at rabbinere fortalte haredi-jøderne, hvordan de skulle agere. Da den israelske regering udsendte restriktioner for at forhindre smittespredning i begyndelsen af marts, kunne en pashkevil i Mea She'arim fortælle, hvordan haredi-jøderne burde forholde sig til dem. “Yeshivot (Yeshiva-skolerne, red.) lukkes ned, det er forbudt at bede på gaderne, jødisk bryllup er forbudt, det er forbudt at bade i Mikvé “. “Gud i himlen ønsker, vi skal være religiøse. Det betyder, at vi *skal* bede mange mennesker sammen, vi *skal* samles og studere Torah, vi *skal* bade i Mikvé”. Til slut refererer pashkevilen til en rabbiner, der har sagt “det her lands (Israel, red.) mission er at destruere jødedom”. “Hans ord var sande!!!”, fastslås det på plakaten. På pashkevilen kommer det til udtryk, hvordan haredi-rabbinere i starten af epidemiens udbrud opfordrede til at fortsætte som vanligt og ikke adlyde statens restriktioner, som var i strid med den måde, Gud ønsker de skal praktisere religion på. “Staten Israel” bliver set som ødelæggende for dette.

Ifølge mine informanter var restriktionerne et indgreb i det religiøse liv i Mea She'arim. For haredi er det helt essentielt at samles for at bede, samles for at studere Torah, gå i Mikvé, holde bryllupper, eksempelvis, for at kunne være et religiøst selv. Alt sammen traditioner og ritualer, som ikke kunne fortsætte under lockdown. 39-årige Nathan Shapirah, en af mine hovedinformanter, underviser på en af Yeshiva-skolerne i Mea She'arim. Han fortæller, at de på skolen var enige om at holde skolen åben, selvom regeringen beordrede alle uddannelsesinstitutioner at lukke. Nathan Shapirah beskriver, at han oplevede restriktionerne som et forsøg på “lammelse af det religiøse liv”. En lammelse, som jøder ikke har oplevet siden holocaust og Anden Verdenskrig. For Nathan Shapirah var det i begyndelsen helt forkert ikke at skulle studere Torah i en tid, hvor man netop har brug for hjælp.

30-årige Hadas Mira, som har en baggrund i haredi, men nu betragter sig selv som “mindre religiøs”, fortæller, at hun oplevede en “selvsikkerhed” blandt haredi-jøder, da COVID-19 brød ud. Hun forklarer, at de vidste, at Gud ville passe på dem, hvis de fortsatte deres liv, som de plejede – de vidste bedre end staten, hvordan man skulle forholde sig til virusset.

Hiluni og haredi

Mange i Mea She'arim følte, at staten med restriktionerne forsøgte at ødelægge haredi-samfundet. Nathan Shapirah fortæller, at der var mange, af og til voldelige, sammenstød mellem politi og haredi-jøder i Mea She'arim, da de forsøgte at lukke skoler og synagoger. Ifølge ham prøvede politiet at indføre statens restriktioner på en “aggressiv måde”, med “store låse og sammensvejsninger af dørene”. Det var “ufølsomt”, fortæller han.

Et par, jeg besøgte i Mea She'arim, Rachel og Yoelish Kraus på 47, har sammen 18 børn og giver af og til guidede ture i Mea She'arim og åbner deres hjem for “udefrakommende”, fordi de ønsker at “vise andre den rigtige måde at leve på”. Rachel og Yoelish Kraus følte, at regeringen og politiet “udnyttede” corona-situationen til at “smadre det religiøse samfund”. De følte sig udsatte og angrebet.

Samtidig fortæller Rachel Kraus, at hun altid bruger naturmedicin fra en lokal rabbiner, når der er sygdom i familien, og når det kommer til COVID-19, stoler hun på dén og ikke på det israelske “sekulære sundhedsvæsen”.

“Generelt kan det her nabolag ikke lide landet (Israel, red.). Af religiøse årsager.”, forklarer Nathan Shapirah, som med sine egne ord er “en del af Mea

She'arims anti-zionistiske kreds”. Der er en udbredt skepsis over for staten Israel blandt haredi-jøder (også) fra Mea She'arim, som af og til viser sig i anti-zionisme, hvor nogle grupper ønsker at modarbejde jødisk nationalisme. Sætningen “Zionists are not jews” går igen på flere af Mea She'arims mure, og parret Rachel og Yoelish Kraus fortæller, at efter deres mening så kan en “ægte haredi-jøde ikke bakke op om regeringen”.

Denne afstandstagen til staten skyldes ifølge mine informanter, at staten er “hiluni” – den er sekulær. 38-årige Jacob Shottland, som er opvokset, gift og har stiftet familie i Mea She'arim, fortæller:

“Israel er en krop af hilonim (= de sekulære, red.), der præsenterer sig selv som en jødisk stat. For os haredi kan jødedom ikke eksistere uden religion. Det er ikke naturligt at adlyde en materialistisk magt, der ikke er spirituel, der ikke er Gud.”

Han forklarer, at haredi-jøder derfor ikke stoler nok på staten til at adlyde den. Men Jacob Shottland, som er flyttet med sin familie til et andet haredi-nabolag i Beit Shemesh, fortæller, at han modsat mange i Mea She'arim prøver at elske de “sekulære jøder”, og han beder til, at de vil komme tilbage og være religiøse en dag.

Når store dele af Mea She'arims haredi-jøder og jøder bosat andre steder i Israel, ikke adlød statens COVID-19-restriktioner, handler det altså delvist, men ikke udelukkende, om, at restriktionerne var uforenelige med deres religiøse praksis; det handler også om, at staten i deres øjne ikke er en legitim autoritet, der kan kræve haredis loyalitet, fordi dens ordrer ikke kommer fra Gud.

Illustration: Helene Selmer Brøndsted.

Rabbinernes restriktioner og religiøse koncepter

Men som smitten bredte sig hastigt i Mea She'arim og andre haredi-enklaver i Israel, skete der noget. Mine informanter fortæller, at i april begyndte flere og flere rabbinere i Mea She'arim at indføre statens restriktioner. Haredi-responsen på statens corona-restriktioner ændrede sig drastisk fra forkastelse til accept. Nu blev de kommunikeret af rabbinere; COVID-19-restriktionerne blev religiøse.

Rabbinerne er haredims religiøse vejledere i alle aspekter af livet. Jacob Shottland forklarer, at grunden til, at der blev reageret så sent på smittespredningen i haredi-jødiske samfund, var, at medlemmer af det israelske parlament ikke sørgede for at tage kontakt til netop rabbinere. "Hvis det var blevet gjort, havde vi reageret meget før", siger han. Vigtigheden af rabbinernes religiøse lederskab, (også) når det handler en global pandemi, er blevet tydelig under mit feltarbejde.

Gennem pashkevils blev haredi-jøderne ikke bare opfordret til at følge restriktioner mod smittespredning; restriktionerne blev en del af en religiøs pligt – en dyd. Lad mig komme med et eksempel: "Pesach" er en jødisk højtid, hvor historien om, hvordan israelitterne udvandrede fra Egypten og forlod livet som slaver, genfortælles og fejres i fællesskab. Forud for højtiden, som i år lå 8.-16. april, kunne man finde en pashkevil i Mea She'arim med overskriften "Hvorfor er denne Pesach anderledes end andre Pesach?" med reference til en sang, der bliver sunget under Pesach, hvor verslinjen normalt lyder "Hvorfor er denne aften anderledes end alle andre Pesach?". Svaret på informationsplakatens spørgsmål var, at "Denne Pesach skal vi blive hjemme. Vi skal blive ved med at leve.". Det her er et af mange eksempler på, hvordan rabbinere har brugt pashkevils som kanaler til at kommunikere restriktioner inden for haredims konceptuelle verden. Netop at passe på sit liv er et vigtigt koncept i haredim. Mine informanter forklarer, at det er en jødisk lov, at man skal passe på sit liv og sit helbred – og andres. "Rabbinere fortalte, at det her ikke handlede om politik. Det handlede om at redde liv", siger Shlomo Liber. Det at stoppe smittespredningen for at redde liv bliver at opfylde en religiøs pligt, et koncept, der under corona nu overskyggede vigtigheden af eksempelvis at samles for at bede og fejre højtider.

Smitten er her, fordi I har syndet

Et andet eksempel er en pashkevil fra Mea She'arim, der fortalte haredi-jøderne, at COVID-19 har ramt haredi-samfundet, fordi de har syndet. Informationsplakaten fortalte: "I har selv bragt corona til samfundet, fordi ..." efterfulgt af en lang liste med eksempler på, hvordan haredi-jøderne har fejlet i at være religiøse jøder, såsom: "Fordi I ikke har tildækket jer ordentligt, skal I nu bære masker" og "fordi I fejrer Pesach på moderne hoteller,

så skal I nu blive hjemme". Teksten slutter med "Gud har sendt en besked om, at I skal blive religiøse igen. Frelsen er nær. Det er en skam at forpasse muligheden. Det er tid til at træffe de rigtige valg". Altså: COVID-19 har ramt dem, fordi de har syndet, og nu skal de agere i overensstemmelse med restriktionerne, straffen, for at opnå frelse.

Mine informanter fortæller, at efter mange rabbinere begyndte at implementere restriktioner, har store dele af Mea She'arims haredi-befolkning, inklusive dem selv, brugt masker og holdt sig hjemme – bedre end mange "sekulære" jøder, understreger de. Den ændrede opfattelse af restriktioner mod smittespredning skyldes, at haredi-jøderne efter rabbinernes restriktioner nu kan se, at Gud mener, at det er vigtigt at stoppe smittespredningen: "Gud ønsker, jeg skal følge reglerne. Det er en religiøs opfyldelse[TT9] ", siger Jacob Shottland.

Flere af mine informanter fremhæver, at corona-tiden har fået dem til at sætte pris på deres fælles bøn og fælles studie af Torah og deres religiøse højtider og traditioner. "Det er ikke noget, vi kan tage for givet", fortæller Nathan, "Vi har brug for Gud nåde".

Nye moralske koder for frelse

Lad os vende blikket mod antropolog Saba Mahmood. I bogen *Politics of Piety* (2005) undersøgte hun, hvordan muslimske kvinder i Da'wa-bevægelsen i Cairo underkaster sig Allahs vilje i daglige, religiøse aktiviteter. Med inspiration fra Michel Foucaults etikbegreb viste hun, hvordan kvindernes religiøse praksis kan ses

som "etisk arbejde" for at nå et *mål*, nemlig at kvinderne som individer bliver fromme muslimer. Der er tale om et moralsk system, hvor individer underkaster sig en religiøs autoritet for at opnå deres subjektive potentiale. Hvis vi overfører dette perspektiv til haredi-jøder i Mea She'arim under COVID-19, kan vi få øje på et moralsk system, hvor diskursen, de moralske koder, først bestod i at fortsætte de daglige praksisser – det var et etiske arbejde, der skulle til for at være en religiøs jøde, der kunne opnå frelse. Disse moralske koder ændrede sig under COVID-19. Nu skulle haredi-jøderne ikke fortsætte med at samles for at bede og studere, eksempelvis. Nu bestod det etiske arbejde i at blive hjemme og undgå smittespredning.

(U)lydighed over for staten

Tilstedeværelsen af COVID-19 har understreget haredi-jødernes afstandtagen til den israelske statsautoritet. Først viste denne afstandtagen sig i ulydighed over for statens restriktioner, som var i strid med haredi-jødernes religiøse liv, og som ikke kunne følges, fordi restriktionerne kom fra hilonim, de sekulære. Da det senere blev en religiøs pligt at følge restriktionerne som haredi-jøde, var det Gud, de blev påbudt at adlyde, ikke staten. Både før og efter restriktioner mod smittespredning blev accepteret blandt Mea She'arims haredi-jøder, har deres ageren været religiøs. Dette tydeliggør det skel, der er mellem Mea She'arim og den omgivende israelske statsautoritet, som i deres øjne ikke kan anses for at være en autoritet, fordi den er sekulær.

I dette skel ligger også gnidninger mellem det at være haredi og ikke-haredi: Da

COVID-19 bredte sig i Israel i marts, berettede både israelske og udenlandske nyhedsmedier om, hvordan smitten bredte sig hurtigt i haredi-samfundene, og hvordan man her nægtede at lukke institutioner og fortsatte med at fejre bryllupper uden at forstå alvoren. Jeg boede selv i Tel Aviv under lockdown, hvor Haredi-jøders håndtering af COVID-19 har været et samtaleemne mellem mine bofæller, som synes, det var så "langt ude". "Tænk, at man kan være så religiøs, at man ikke forstår en global pandemi". Flere af mine informanter har fortalt, at de har følt, de er blevet udskaftet af den øvrige befolkning. "Jeg forstår ikke, hvorfor der bliver snakket så meget om os og alt det, vi gør forkert. Unge i Tel Aviv har været mindst lige så langsomme til at følge reglerne; de festede og gik på stranden", siger Nathan Saphira.

COVID-19-pandemien har optegnet og genbekræftet allerede eksisterende grænselinjer i Israel – både mellem enklaven og staten, og mellem haredi og hilonim.

Forslag til videre læsning

Ma Hakak, Yohai., & Rapoport, Tamar. (2012). Excellence or Equality in the Name of God? The Case of Ultra-Orthodox Enclave Education in Israel. *The Journal of Religion*, 92(2), 251-276.

Mahmood, Saba. (2005). *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*. PRINCETON; OXFORD: Princeton University Press.

Om forfatteren

Therese Thim er BA i Antropologi fra Aarhus Universitet og lavede dette feltarbejde i forbindelse med sit udvekslingsophold i Israel. Hun arbejder ved Transition og Salaam Film og Dialog og er derudover medlem af Jordens Folks redaktion.

Foto: Pernille Kallehave.

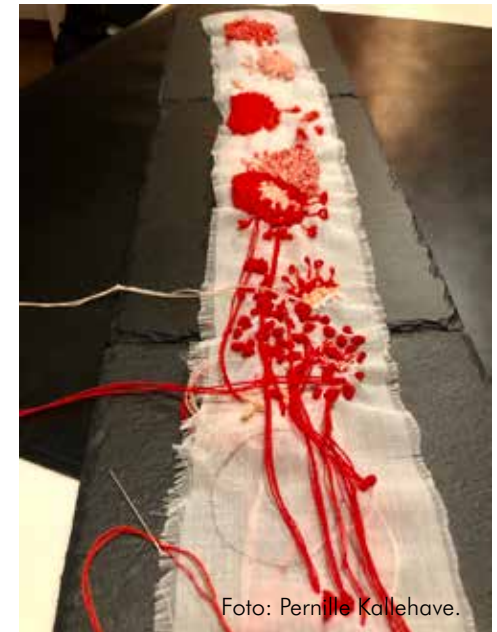

Foto: Pernille Kallehave.

Foto: Terese Sau Hansen.

778 borgere fra Danmark og Nordtyskland har bidraget til værket "Grænseløse Sting", som er udstillet på Trapholt i forbindelse med 100-året for Genforeningen. Bag værket er kunster Iben Høj, som arbejder i krydsfeltet mellem design, mode og kunst. "Grænseløse Sting" tager afsæt i, at kvinder omkring genforeningen benyttede broderiet som en politisk stemme, der markerede deres nationale tilhørsforhold til Danmark. Iben Høj bad de bidragende borgere om at brodere, hvad de forstod ved fysiske eller mentale grænser. Pernille Kallehave, hvis broderi også pryder forsiden, skriver om sit corona-broderi: "Coronavirus er grænseløst og fik os til at lukke den grænse, som ellers var blevet åbnet, og corona har i det hele taget skabt mange grænser for vores liv". Udstillingen kan ses på Trapholt indtil 29/11 2020.